

(11)
TÜRK DÜNYASI ENERJİ PROJELERİ VE MODERN DÜNYA
Xoşqedem İSLAM
Bakı Dövlət Universiteti, araştırmacı, tarix elmi uzre doktor

Dünyada ispatlanmış olan petrol kaynaklarının yüzde 3,5-i, qaz kaynaklarının ise yüzde 6,8-i Türk dünyasının 3 ölkesine-Türkmenistan, Azərbaycan, Kazaxıstana məxsusdur. 21.11.94 tarixində Azərbaycan ortaq enerjı projesini -Konsorsiyum (AİOC- Azerbaijan International Operating Company) yapmışdı. Bakı-Tiflis -Ceyhan petrol boru hattı və Bakı-Tiflis-Erzurum doęal qaz boru hattı projesi Türk dövlətlərinin inteqrasiyasında önəmli projələrdendir.

Enerji kaynaklarına sahib olması ve bu kaynakların tüketim merkezlerine ulaşım yollarında bulunması Türk dünyası üçün önəmli avantajlardır. 2014-cü yılda fealiyyətə başlanması nezerde tutulan, uzunluğu 3300 km-lik, maliyyəti 7.9 milyard Avro olan Nabucco projesi ile Türk dünyası böyük güclər arasındakı pakəbetləri kullanarak, dünya siyasetində aparıcı rol oynamaq iqtidarında olacaqdır. Başka bir enerji projesi ise Türkiye ve Naxçıvan arasındakı enerji ve qaz hattıdır.

Rusiya Nabucco projesinin heyata keçirilməsinə mane olmaq üçün South Stream boru hattı projeləri elıstirməkdədir. Çin ise Orta Asiyadakı enerji kaynaklarına el koyməkdədir.

Xoşqedem İslam
Bakı Dövlət Universiteti, araştırmacı
Bakı, Binəgedi rayonu, 7 m\q, ev 14, mənzil
50.Tel: 0707129438

Türk dünyası- enerji projeləri ve modern dünya

Enerji kaynaklarına sahib olması ve bu kaynakların tüketim merkezlerine ulaşım yollarında bulunması Türk dünyası üçün önəmli avantajlardır. Dünyada mövcud olan petrol qaynaqlarının yüzde 3.5-i, qaz qaynaqlarının ise yüzde 6.8-i Türkmenistan, Azərbaycan ve Kazaxıstana məxsusdur. Bakı-Tibilisi-Ceyhan petrol boru xətti və Bakı-Tibilisi-Erzurum doęal qaz xətti Türk dövlətlərinin inteqrasiyasında önəmli projələrdendir. Şahdeniz yataęının işlənməsi və Bakü-Tiflis-Erzurum doęal gaz hattının işlətməyə açılması global NABUCCO projesinin ortya çıxmasına nədən oldu. Bu proje ile Türk dünyası böyük güclər arasındakı pakəbetləri kullanarak, dünya siyasetində həm ekonomi, həm də siyasi cəhətdən quvvətlənib, önəmli rol oynaya bilər.

Turkish world-energy project and contemporary world

Today energy consumption as the main source very important following, energy source is being consumed to the world market is giving advanced for the turkish world. Energy resource are presented in the world as petroleum oil source one hundred 3.5, gas energy about, one hundred 6.8-Turkmenistan, Azerbaijan and also

Kazakhstan, this countries is presented. Such project as Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Tbilisi-Erzurum natural gaz pipline for turksh world very important for integration. Shashdeniz field project and Baku-Tibilisi-Erzurum natural gaz pipeline and opening the global project Nabucco are entire comming to essentials.

Xoşqedem İslam
Bakı Dövlət Universiteti, araştırmacı,
tarih üzre felsefe doktoru

Türk dünyası- enerji projeleri ve modern dünya

2009-cu ildə British Petroleum tərəfindən açıqlanmaya görə Türkmənistan, Azərbaycan, Kazaxıstanını məxsus olduğu petrol qaynaqları 50 milyarddır. Bu isə dünyada mövcud olan petrol qaynaqlarının yuzde 3.5 dir. Qaz qaynaqlarının isə 12.5 trilyon metredir. Bu isə qaz qaynaqlarının yuzde 6.8dir. Musteqilliklerini elan etdikden sonra bu dövlətlər öz servetlerini yeterli qeder deyerlendirə bilmirler. Xezer denizi etrafında Turk dövlətlərindən elave Rusiya və İran kimi güc dövlətləri 1990-cı ildən musteqilliyinə qovuşan dövlətlərə öz tesirlerini azaltmirlar. Bu tesiri azaltmaq Turk dövlətlərinin qarşısında duran ən önəmli mesele idi. Bu tesiri azaltmaq üçün ilk növbədə enerji qaynaqlarının axtarışında, texnoloji yeniliklərin tətbiqində musteqil olmaları şərtidir, daha sonra enerji qaynaqlarını dünya bazarına çıxarmaq imkanı artır. Bunun üçün böyük petrol şirkətləri ilə əlaqə yaratmalı, öz gəlirlərini artırmağa bilərler. 90-cı illərin əvvəllərindən zəngin qaz qaynağına malik olan Kazaxıstan, eləcə də Türkmənistan və Azərbaycan bir sıra enerji şirkətləri ilə-Shell, Total, BP, Eni, Conoco Philips, Statoil, AMOKO, və s. ortaq olmuşdur. Lakin bu dövlətlər üçün önəmli dünya bazarına çıxmalarının özəl olmasındadır. Turk dövlətləri enerji qaynaqlarını Avropa, Çin, Hindistan və Rusiya bazarına çıxara bilər, amma, yalnız Rusiyaya çıxara bilər. Elbette, Rusiya da bundan istifadə edir.

XXI əsrin əvvəllərindən ekonomi artımla bağlı olaraq Çin enerji ehtiyaclarını artırmaq ehtiyacı duydu. Bu səbəbdən də ona daha yaxın Orta Asiyaya uz tutdu və isteklərinə nail oldu və Türkmənistanla anlaşma yaptı. Bağlanmış anlaşmaya əsasən 2014-cü ildən etibarən 2200 kmlik qaz xətti –(China National Petroleum Corporation) Çinə 40 milyard metr qaz ixrac edəcəkdir. 90-cı illərdən Türkmənistan öz qazını Rusiyaya 50 dolara satdığı halda, Rusiya Avropaya bu qazı 250 dolara satır. Bu isə Türkmənistan üçün nə qədər gəlir itirdiyini aşkarlıyır. Çinin Orta Asiya siyasəti Avropanın diqqətindən yayınmadı. Hələ XIX əsrin əvvəllərindən bu region İngiltərənin marağında idi və Rusiya ilə bu məsələdə gərginlik yaşayırdı. AB əsasən qazı Rusiyanın “Qazprom”undan ixrac etdiyindən daha bahalı alır. Bu narahatlığı aradan qaldırmaq üçün AB-in Orta Asiya və Azərbaycanla anlaşma qurmaq istəyi artmaqdadır. 2008-ci il ekonomi krizdən sonra AB-nin maraqları Turk dövlətlərinə artmışdır. Bu səbəbdən Türkiyəni maraqlandıran “Nabucco” boru xəttinin çəkilməsi üçün AB canfəşanlıq göstərir. “Nabucco” layihəsi üzrə hansı qaz mənbələrindən istifadə ediləcəyi tam bəlli olmadığından 2010 –cı il mayın 22-27-də Almaniyanın paytaxtı Berlin şəhərində NATO Parlament Assambleyasının yaz sessiyasında bu məsələ müzakirəsi keçirildi. Sessiyada “Nabucco” layihəsinin iştirakçıları- Avstriya, Türkiyə, Bolqarıstan, Macarıstan, Rumıniya və Almaniya şirkətləri iştirak edir və danışıqlarda Avropa Birliyi Türkmənistanın “Nabucco” layihəsində Xəzərin delimitasiyası olmadan qoşulmasına dair plan hazırladı. APA-nın “Kommersant” qəzetinin məlumatına görə Brussel Türkmənistanla Azərbaycan arasında qaz boru

kəmərinin inşasına dair sazişin prototipi ola bilecek sənəd hazırlamışdır. Bu layihə Türkmənistan ucun çox aktualdır. Ekspertlər hesab edir ki, Transxəzər qaz boru kəməri və “Nabucco” layihəsi Türkmənistan qazını Avropaya aparacaq qısa və ucuz yoldur. Rusiya isə Xəzərin delimitasiyası olmadan Transxəzər qaz boru kəmərinin çəkilişinə razılıq verməyəcəkdir. Amerikalı ekspertlər isə hesab edir ki, qaz çatışmazlığı və siyasi gərginliklər bu layihənin reallaşmasına mane olacaqlar, xüsusilə, İran-ABŞ münasibətlerindeki gərginlik bu prosesə mane olacaqdır. 2014-cü yılda fealiyyətə başlanması nezerde tutulan, uzunluğu 3300 km-lik, maliyyəti 7.9 milyard Avro olan Nabucco projesi ilə Türk dünyası böyük güclər arasındakı rəqabətləri istifadə edərək, dünya siyasətində aparıcı rol oynamaq iqtidarında olacaqdır. Bu boru xətti ilə AB-ə hər il 31 milyard metr qaz ixrac nezerde tutulmuşdur. Lakin anlaşma müzakirə olunduqda məlum oldu ki, Azərbaycanın qaz qaynağı boru xətti üçün yeterli olmayacaq. AB Türkmənistanla aparılan danışıqlarda bu dövləti də layihəyə qoşulmağı təklif edir. Danışıqlar zamanı AB Türkmənistanına bu addım üçün min metr kup qaz üçün 250 dollar ödəyəcəyini vurğulamışdır. 2009-cu ildə Rusiyanın türkmən qazının alınmasını boykot etməsindən sonra Türkmənistan, 2010-cı ildə Aşqabad konfransında “Nabucco” boru xətti üçün 49 milyard metr kup qaz ayracağını açıqladı.

Dünya dövlətlərinin XXI əsrin əvvəllərindən enerji qaynaqlarına olan ehtiyacı artdığından bu enerji qiymətlərinə də təsir göstərmişdir. AB “Nabucco” layihəsi kimi layihələrə diqqət ayırmaqla Rusiyanın təsir gücünü azaltmağa çalışır. Rusiya isə tarixən idarə etdiyi ərazilərdə təsirini azaltmaqla razılaşmadığından bu kimi layihələrin gerçəkləşməsinə sərt yanaşır. “Nabucco” layihəsinə rəqib olan “South Stream” adlı layihəsi irəli sürmüşdür. Böyük güc dövlətləri arasında rəqabətlərdən isə Türkmən dövlətləri öz xeyrinə istifadə etməklə, gəlirlərini artırmalıdır.

Xəzər dənizinin statusu məsələsi hələ də müəyyən olunmayıb. Bu səbəbdən Rusiya donanması sərbəst enerji qaynaqlarını zəbt edir. Qeyd olunmalıdır ki, Xəzər dənizində 200 milyard varil səviyyəsində petrol rezəvinə malik olan çox hissəsi Azərbaycana aiddir və bu məsələdə dövlətlərarası münasibətləri pozmamaya şərti ilə hüquq normalarına rəyət olunmasını tələb etmişdir. Bu tartışma digər Xəzər dəniz dövlətləri arasında da yaşanır. Rusiya isə “sakitliklə” öz mənafeyini daha bir proje ilə Qara dənizə çıxarmaqla yerinə yetirir. Volqa-Don kanalına əlavə yeni projələr aramaqdadır. Rusiya bilir ki, Türkiyə “Nabucco” layihəsi ilə Avropaya sıxılmış qaz gətiricisi olan qapıdır. Avropa da Erzurumla-Vyananı bağlayacaq bu layihəni ısrarla həyata keçirmək istəyir. Rusiya isə Bolqarıstandan keçəcək Güney Akım layihəsini həyata keçirməkdə ısrarlıdır. Türkmən qazının Türkiyəyə daşıyacaq Nabucco boru xətti Türkiyənin doqal qaz alışımda dönüş yarada bilər-həm ekonomi, həm də siyasi cəhətdən. Bu baxımdan Amerika və Avropa siyasətləri layihəyə bir qədər ehtiyatla yanaşırlar.

1997-ci ildə Türkiyə-Rusiya arasında bağlanmış anlaşmaya əsasən Qara dənizdən Samsuna, qərbdən isə Bolqarıstandan keçən Mavi Akım boru xətti çəkildi. Türkiyə bu anlaşmaya uyğun olaraq doqal qazın yuzdə 63-nu, petrolun da yuzdə 29-nu Rusiyanın “Qazprom”undan alır. Digər əhəmiyyətli məsələ Türkiyə-İran münasibətləridir ki, bu münasibətlərin sabit saxlanması önəmlidir. Çünki bu dövlətlər arasında hər hansı gərginlik yaşansa, Nabucco layihəsi baş tutmaya bilər. Boru xəttinin İran ərazisindən transfer edilməsi Türkiyəni, eləcə də, Türkmən dövlətlərinin bu məsələyə ciddi yanaşmasını tələb edir.

21.11.94 tarihinde Azərbaycan ortaq enerji projesini -Konsorsiyum (AİOC- Azerbaijan International Operating Company) yapmışdı. Bu projinin anlaşma suresi 30 ildir. Projeyə görə 42 milyard petrol, 70 milyard m³ qaz ixracatı nezerde tutulmuşdur. Azərbaycanda bu günə qədər 67 petrol və qaz yatağı keşf edilmişdir. 1994-cü ildən indiyədək 33 xarici şirkətlə 28 neft-qaz anlaşması yapıldı. 2006-cı ildə Azərbaycanda 32 milyard ton neft çıxarılmışdır. SSRİ dönməndən qalan Novorosiysk boru xətti Azərbaycanın digər dövlətlərə çıxışını mehdudlaşdırdığından yeni bazarlara çıxış yollarının aranması Azərbaycan dövlətini muxtəlif layihələr aramağa sövq edirdi. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 2 muhum enerji projesi imzalandı: Bakı-Tibilisi-Ceyhan petrol boru xətti və Bakı-Tibilisi-Erzurum doğal qaz xətti. Hər iki boru hattı projesi Türk dövlətlərinin inteqrasiyasında önəmli projelərdendir. Uzunluğu 1767 km-lik olan Bakı-Tiflis -Ceyhan petrol xətti Türkiyənin Kerkuk-Yumurtalıq boru xəttindən sonra gerçəkləşdirdiyi ikinci önəmli projedir. 2007-ci il sentyabrın 1-ə olan məlumata görə BTC kəmərinə 18 milyon 864 min ton neft vurulmuşdur. Umumilikdə, istismara verildiyi gündən (2006) BTC vasitəsilə 28 milyon 133 min ton neft ixrac olunmuşdur. BTC kəməri Orta Asiya neftinin dünya bazarına çıxarılmasına imkan verdi. 2007 avqust ayında Azərbaycan prezidenti İ.Əliyev Qazaxıstana rəsmi səfəri zamanı ARDNŞ və Qazaxıstanın neft şirkəti “KazMinayQaz” arasında 2 sənəd imzaladılar. Neft-qaz sahəsində emekdaşlıq və Transxəzər layihəsinin gerçəkləşdirilməsi haqda memorandum imzalandı. Bununla da Azərbaycan yalnız neft ixracatçısı kimi yox, həm də tranzit ölkə kimi tanındı. 2007 ildən itibaren Şahdeniz gazının Bakı-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattıyla nakline başlandı. Doğalgazın ilk alıcıları Gürcüstan və Türkiyə oldu. Bu zaman 136,9 milyon m³ Gürcüstan, 258milyon m³ Türkiyəyə qaz ixrac edilmişdir. Həmənlə Azərbaycan, Türkiyə və Yunanıstan arasında danışıqlar zamanı Türkiyə - Yunanıstan qaz kəmərinin açılışı oldu və Azərbaycan qazı Yunanıstana ötürməyə başladı. Başqa bir enerji projesi isə Türkiyə və Naxçıvan arasındakı enerji və qaz hattıdır. Bəyləce 2007 yılından itibaren Azərbaycan sadəcə petrol ihracatçısı değıl, həm də gaz ihracatçısı olaraq tanınmaya başladı. Avrupa'ya yənelən bu enerji yolları Azərbaycan'ın uluslararası bütünləşməyə, eski İpek yolunun restorasyonu gibi uygarlıklar diyalogu düşüncələrinə yaptığı eşsiz katkılardır. Bununla Azərbaycan çıkarttığı doğal kaynakları satmaya başladı, həm də petrol gəlirlərini artırmaya başladı. En önəmlisi isə Rusiyadan başqa enerji ixrac edəcək digər guclu ölkə tapdı. Azərbaycanın Rusiya və İrana yənelik qaz ixracı siyasəti Qərbdə rəsmi Bakıya qarşı bir inamsızlıq hisləri oyatmışdı. Hətta bəzi Qərb analitikləri Azərbaycanın türkmən qazının tranzitində maraqlı olmadığı və bunun qarşısının alınması üçün Bakı ilə Moskva arasında hansısa «centlmen razılaşmasının» olması haqda fikirlər belə söyləyirdilər. Tarixi araşdırmardan aydın olur ki, Rusiya qaz ixracatında muəyyən dövrleşmələrlə “qaz kəsmələri”, “qaz ixracatını azaltmaları” kimi tepkilərlə öz siyasətinin iç uzununu biruzə verən dövlətdir. Bu baxımdan Türkiyə ilə Türk dövlətləri arasında enerji projelərinin reallaşması şərtidir. Bundan əlavə qeyd edilməlidir ki, Türkiyə ən ucuz qazı Azərbaycandan alır. Enerji kaynaklarına sahib olması və bu kaynakların tüketim merkezlerine ulaşım yollarında bulunması Türk dünyası üçün önəmli avantajlardır. 2014-cü yılda fealiyyətə başlanması nezerde tutulan, uzunluğu 3300 km-lik, maliyyəti 7.9 milyard Avro olan Nabucco projesi ilə Türk dünyası böyük güclər arasındakı pakabetləri kullanarak, dünya siyasətində aparıcı rol oynamaq iqtidarında olacaqdır. Şahdeniz yatağının işlənməsi və Bakı-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattının işlətməyə açılması global NABUCCO projesinin ortya çıkmasına neden oldu. Bu proje uyarınca Hazar'ın

doğusunda bulunan Kazakistan ve Türkmenistan'ın mavi yakıt rezervlerinin Avrupa ülkelerine taşınması öngörülüyor. Bunun için kurulan Nabucco Gas Pipeline International Firması Hazar'ın dibine Trans-Hazar doğal gaz hattını döşemeli, onu Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattıyla birleştirerek gazın Avrupa'ya ulaşmasını sağlamalıdır. Değeri 7.4 milyar ABD doları olan hattın 2010 yılında inşasına başlanması nəzərdə tutulur. Kəmərlə işə düşəndə Türkiyənin 8-10 milyard kubmetr qazı olacaq. Başka bir enerji projesi isə Türkiyə və Naxçıvan arasındakı enerji və qaz hattıdır. Enerji kaynaklarına sahib olması və bu kaynakların tükətim mərkəzlərinə ulaşım yollarında bulunması Türk dünyası üçün önəmli avantajlardır. Bununla həm ekonomi, həm də siyasi cəhətdən Türk Dünyası qüvvətlənib, dünya siyasətində önəmli rol oynaya bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Nəsirov E. Azərbaycan neft və beynəlxalq müqavilələr(1991-1999), Bakı:1999
- 2.Mehdiyev R. Azərbaycan 2003-2008:zaman haqqında düşüncələr, Bakı:2009
3. Mehdiyev R. Yeni siyasət:inkışafa doğru.c.1,2, Bakı:2008
- 4.Həsənov S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi, Bakı:2002
- 5.Türkiyə və Azərbaycan, Kazakistan, Kırgızstan Bilim Akademiyaları ortaq toplantısı. Ankara,2001